

DE LIEFDE EEN GROOT STUCK

door

M. L. Wurfbain

De Nederlandse kunstgeschiedenis heeft steeds om Rembrandt gedraaid. Elke generatie, iedere geleerde, interpreteert het materiaal opnieuw. Zodoende is van Rembrandt en zijn oeuvre langzamerhand heel veel bekend geworden, maar moet aan de andere kant ongetwijfeld nog veel gecorrigeerd worden, dat schijnbaar reeds lang een uitgemaakte zaak is geweest. Onderstaande opmerkingen zijn niet meer dan een bescheiden poging tot correctie op het soms al te geromantiseerd verleden, dat ongetwijfeld te zijner tijd weer aanvullingen en verbeteringen zal oproepen.¹

Een van de meest beroemde schilderijen van Rembrandt is wel het schilderij met de figuren van een man en een vrouw, dat zich sedert 1885 als bruikleen van de stad Amsterdam in het Rijksmuseum bevindt en algemeen „Het Joodse Bruidje” wordt genoemd² (afb. 20).

Aan de eigenhandigheid is nimmer getwijfeld; het schilderij is gesigneerd en zelfs gedateerd: helaas zijn echter het derde en het vierde cijfer van het jaartal niet meer goed leesbaar. Algemeen dateert men het stuk echter laat in Rembrandts loopbaan: tussen 1664 en 1667.³ Over de voorstelling is de eensgezindheid minder groot: er zijn voorstanders van een Bijbelse uitbeelding als Tobias en Sara, Abraham en Sara, Boaz en Ruth, Isaak en Rebecca, of Jacob en Rachel en anderzijds zijn er geleerden geweest, die in de inderdaad tamelijk individueel behandelde figuren portretten hebben menen te zien. De meest voorkomende identificaties zijn dan Rembrandts eigen zoon Titus (1641-1668) en Magdalena van Loo (gestorven 1669), met wie Titus in februari 1668 huwde; de zilversmid Jan Lutma de Jonge (1624-1685) en diens vrouw, en de Joodse Amsterdamse dichter van Spaanse afkomst Miguel de Barrios (1625?-1701) en diens echtgenote Abigaël de Pina. Gezien het nogal onzeventiende eeuwse karakter van de kleding is het zelfs geoorloofd te denken aan tijdgenoten van Rembrandt in de gestalten van bijbelse of historische personages.

De tot op heden naar voren gebrachte identificaties berusten echter meer op „wishful thinking” dan op werkelijk overtuigende argumenten. Zo is bijv. de gelijkenis van de man met Titus niet groot en lijkt hij bo-

vendien ouder te zijn dan Titus, die immers in zijn achtentwintigste jaar overleed. Ook met Jan Lutma's portretten valt weinig gelijkenis te bespeuren, terwijl wij over de gelaatstreken van De Barrios en zijn echtgenote volledig in het duister tasten. Het kan dus zaak zijn de identificatie opnieuw ter hand te nemen. Het blijft evenwel een speld in een hooiberg zoeken, indien niet uitgegaan wordt van concrete gegevens.

In dit geval nemen wij als uitgangspunt de herkomst van het stuk. In 1825 kocht de bekende kunstkenner John Smith het voor *f* 5000,- van de heer Vaillant te Amsterdam.⁴ Omdat het schilderij tot dusver in geen enkele oudere inventaris of catalogus is opgemerkt, zou het mogelijk kunnen zijn, dat het stuk al langere tijd in het bezit van de familie Vaillant is geweest. Het leek nuttig om deze mogelijkheid te onderzoeken.

De heer Vaillant, van wie Smith het in 1825 kocht, zal zijn geweest mr. Christiaan Everard Vaillant. De overige toen levende mannelijke leden van het geslacht Vaillant woonden namelijk niet in Amsterdam, maar te Enkhuizen, Den Haag en elders in het land. Christiaan Everard was te Enkhuizen geboren 2 oktober 1746 en overleed hoogbejaard te Amsterdam op 15 november 1829. Hij was op 23 juni 1778 in het huwelijk getreden met Maria Cornelia van Herzeele (geboren 1 maart 1751, overleden 3 november 1798).⁵ Christiaan Everard was sedert 1770 kerkmeester van de Nieuwe Zijds Kapel, raffinadeur van het salpeter en sedert 1775 hoogheemraad van de Beemster. Hij bekleedde voorts een aantal andere functies en was dus een vrij belangrijk man in de laatste dagen van de Republiek.

Zijn vader was mr. Christiaan Joannes Vaillant (geboren te Leiden 5 januari 1719, overleden te Enkhuizen 9 maart 1781), die vóór hem hoogheemraad van de Beemster was en achtereenvolgens secretaris, pensionaris en verscheidene malen burgemeester van Enkhuizen was. Christiaan Joannes is drie maal gehuwd geweest, waarvan in eerste echt met Margaretha van Schaeck (Enkhuizen 3 februari 1711-Enkhuizen 30 maart 1748); het huwelijk werd 11 april 1745 te Enkhuizen gesloten.

Christiaan Joannes op zijn beurt was een zoon van Christiaan Vaillant, gedoopt te Leiden (Hooglandse Kerk) 1 juni 1673, overleden te Leiden 30 juli 1742 en van Catharina Everardina van den Treeck, geboren te Waddinxveen 9 oktober 1685, overleden te Leiden 21 september 1747. Dit te Leiden op 29 september 1716 gesloten huwelijk was voor Christiaan het tweede huwelijk: hij was sedert 3 november 1713 weduwnaar van Johanna van Eyck, eveneens uit Waddinxveen, waarmee hij 31 mei 1695 in ondertrouw was gegaan. Christiaan Vaillant was te Leiden koopman en zelfs directeur van de Levantse handel.

Christiaan was het tweede kind, uit het tweede huwelijk, van de Leidse factor Bartholomé (of Bartholomeus) Vaillant. Deze was op 20 april 1631 te Rijsel gedoopt, als een van de talrijke kinderen van de sajeterker Jan

Vaillant en Clara Bouchout. Bartholomeus was 27 juli 1655 in ondertrouw gegaan met Maria Petit uit Leiden; het huwelijk werd 18 augustus van dat jaar gesloten te Amsterdam, waar de bruidegom woonde. Maria is blijkbaar na enige jaren overleden,⁶ en 10 maart 1668 gaat Bartholomeus Vaillant te Leiden in ondertrouw met Elisabeth van Swanenburg, wonende in de Haarlemmerstraat, weduwe van dr. Adam Bogaert.

Uit het huwelijk met Bogaert waren drie kinderen geboren, waarvan op het moment van haar hertrouwen alleen de middelste, Anne (gedoopt Walenkerk 1 oktober 1659) in leven was. Het huwelijk werd 3 april 1668 te Leiden gesloten.

Elisabeth was 9 november 1645 in de Utrechtse Jacobikerk gedoopt als dochter van Willem Cornelisz. van Swanenburg en Jannichje Tomas(dr) „woonende in de Cramersteech”.⁷ Het valt direct op dat Elisabeth ten tijde van haar huwelijk met Bogaert (ondertrouw Leiden, 29 augustus 1656) slechts tien jaren oud zou zijn geweest en op twaalfjarige leeftijd haar eerste kind zou hebben gekregen, te weten de op 6 januari 1658 in de Walenkerk gedoopte zoon Nicolas. In Utrecht is echter, teruggaand tot 1612, geen andere Elisabeth van Swanenburg in de doopboeken te vinden, zodat wij toch met deze mogelijkheid rekening zullen moeten houden.

Ten tijde van hun ondertrouw op 10 maart 1668 was Bartholomeus Vaillant dus bijna 37 jaar oud, zijn bruid echter pas 22 jaar oud, een leeftijdsverschil waarmee dat van de op het schilderij van Rembrandt geportretteerden overeen kan komen.

Een tweede interessant punt is het beroep van Bartholomeus: hij was factor, dat wil zeggen koopman op de Levant. Deze omstandigheid zou de enigszins Oosterse kledij van de beide figuren mede kunnen verklaren.

Hoewel nergens iets bekend is van portretten van Bartholomeus en zijn vrouw, lijkt de man op het schilderij op de schilder Waillerant Vaillant (1623-1677), broer van Bartholomeus (afb. 21), die overigens nimmer gehuwd is geweest.

Deze drie indicaties (leeftijd, beroep, familiegelijkenis) zouden kunnen wijzen in de richting van een identificatie van het echtpaar Vaillant-van Swanenburg met de man en vrouw op het schilderij van Rembrandt. Wanneer men aanneemt dat het in dat geval vermoedelijk een huwelijksportret zal betreffen, kan men concluderen dat het schilderij ontstaan is in de eerste maanden van 1668: dit is zeker niet onmogelijk, gezien de langs stilistische weg verkregen dateringen van ca. 1664-67.

Het lijkt bovendien niet onaannemelijk dat het echtpaar zich in dit geval heeft laten portretteren als Ruth en Boaz, zoals beschreven in het boek Ruth 2, vers 2: de weduwe Ruth vindt genade in de ogen van Boaz. Zo is bijv. een versie van Rembrandts leerling Gerbrand van den Eeckhout (1621-1674) bekend van deze scène, waarin de figuren Ruth en Boaz analoog zijn behandeld.⁸ Niet onmogelijk lijkt het dat Rembrandt zich voor de

gestalte van Ruth heeft laten inspireren door een Ruth uit de school van Jan van Scorel (1495-1562), thans in het Kunsthistorisches Museum te Wenen.⁹

De benaming van het stuk die ons voor ogen staat, namelijk Bartholomeus Vaillant en Elisabeth van Swanenburg, als Boaz en Ruth, verschilt dus in zekere zin wel van de traditionele titel „De Joodse Bruid”, die de Amsterdamse verzamelaar A. van der Hoop omstreeks 1838 aan het stuk gaf: „Een man- en vrouwenbeeld door Rembrandt, van idem (= John Smith) gekocht, zynde weleer in het bezit geweest van de familie Vaillant; het is eene voorstelling van de Joodsche bruid, die door den vader versierd wordt met eene halsketting”.¹⁰

Deze titel past echter in het kader van de benamingen die recentelijk aan het schilderij zijn gegeven: „Bruidspaar” en „Het verliefde paar”.

De vraag is gerechtvaardigd of er documenten aan te wijzen zijn, die meer licht werpen op bovenstaande hypothese. Wanneer men in het rijke Leidse gemeente-archief de betreffende notaris-protocollen onderzoekt, vindt men de volgende gegevens.

16 februari 1671 (een maand vóór de geboorte van de oudste zoon Bernard), maken Bartholomeus Vaillant en Elisabeth van Swanenburg hun testament voor notaris Adriaen den Oosterling (not. arch. 1071-akte nr. 43). Zij benoemen elkaar tot erfgenamen, waarbij het linnengoed toegewezen wordt aan Elisabeth, maar de juwelen aan Anne, dochter uit Ehsabeths eerste huwelijk met Bogaert en aan de andere kinderen die nog geboren worden. De Weeskamer wordt uitgesloten, waarbij als voogden benoemd worden, voor de testateur: zijn ‘broer Bernard Vaillant (1632-1698), schilder van professie, en zijn zwager Jan Masurel, en voor de testatrice: ‘haar man Bartholomeus Vaillant en professor Christiaan Meldert.¹²

Bij codicil van 28 februari 1671 (not. arch. 1071, akte nr. 58) krijgt de langstlevende de inboedel en de aanwezige kleding, echter op voorwaarde van „taxatie ende prisatie van luyden hun diesverstaende”. In dit jaar blijkt het echtpaar aan de Breestraat te wonen.

25 april 1681 wordt de uitsluiting van de Weeskamer geëffectueerd: dit houdt stellig verband met een akte opgesteld op verzoek van Bartholomeus op die zelfde dag (not. arch. notaris Den Oosterling 1081 akte nr. 55), waarbij hij, ziek te bedde liggend, maar helder van geest, de eerder aangestelde voogden ontslaat van de verplichtingen van de hun opgedragen voogdij over zijn kinderen, en waarbij hij tot nieuwe voogden benoemt Samuel Cliquet en Jan Petit (mogelijk een familielid van zijn eerste vrouw, wier vader ook Jan Petit heette). De comparant verklaart door zwakte de akte niet te kunnen ondertekenen.

30 april 1681 stierf Bartholomeus inderdaad en werd op 5 mei in de Hooglandse Kerk begraven en wel in een eigen graf. Bij zijn overlijden woonde hij blijkbaar op de hoek van de Vrouwensteeg, mogelijk dus nog

op hetzelfde adres als ten tijde van het opmaken van het codicil. Hoogstwaarschijnlijk bezat Vaillant het huis niet in eigendom, daar het niet onder zijn naam voorkomt in de transportregisters. Het wordt trouwens evenmin genoemd in de staat van bezittingen, die na het overlijden van Bartholomeus is opgesteld. Het afsluiten van deze lijst duurde geruime tijd, vermoedelijk ten gevolge van de vele vorderingen op debiteuren en de bij crediteuren uitstaande rekeningen, die verband hielden met Vaillant's beroep van koopman op het Oosten. Pas op 4 juni 1682 wordt, wederom door notaris Den Oosterling, de staat van lasten en baten afgesloten.¹³ Het blijkt dat de erfgenamen bestaan uit de meerderjarige Jan Vaillant, de omstreeks 24-jarige Barthelmees Vaillant, de ongeveer 22-jarige Maria Vaillant, de ongeveer 21-jarige Walrant Vaillant, allen kinderen uit het eerste huwelijk met Maria Petit, en de beide kinderen Bernard en Christiaan uit het tweede huwelijk, alsmede uiteraard zijn huisvrouw Elisabeth. Al deze erfgenamen worden met één zevende gedeelte bedacht. Er bleek aan constanten 2562 gulden aanwezig te zijn, terwijl een huis op de Turfmarkt, dat blijkbaar onaanzienlijk of vervallen was, slechts P.M. te boek stond.

Al eerder hadden echter de in het codicil op het testament genoemde taxaties plaatsgevonden: de op 15 juni 1681 door de „priseerstes” Willemyntge Paulusdr. en Trijntje Woutersdr. opgestelde taxatie van meubels en andere roerende goederen kwam uit op een totaal van 1367 gulden, terwijl de taxatie van goud en zilver op 8 augustus 1681 nog eens een bedrag van 351 gulden opleverde. Op 13 juni 1681 taxeerde de Leidse schilder Carel de Moor de in het sterfhuis aanwezige schilderijen. Vermoedelijk wordt hiermee bedoeld de bekende schilder van die naam (1656-1738), maar het is mogelijk dat zijn gelijknamige vader de taxatie heeft verricht. Het aantal schilderijen bleek niet groot te zijn. Familieportretten worden niet genoemd, wel een aantal schilderijen van David Teniers de Jonge (1610-90) en van Jacques Vaillant (1643-91), broer van de overledene. De totale waarde bedroeg 289 gulden en 2 stuivers. Ons interesseert een schilderij waarvan de maker niet met name wordt genoemd, en dat omschreven wordt als: „de liefde een groot stuck”, en op slechts f 5,- getaxeerd wordt. Is dit „Het Joodse Bruidje”?

Wij weten het niet: de titel kan erop slaan, maar zou ook van betrekking kunnen zijn op een uitbeelding van de godin Venus. Er zijn ook andere omstandigheden die tegen deze identificatie pleiten. Allereerst staat de naam van de schilder niet genoemd in de taxatie. Dan is er de kwestie van de zeer lage taxatiewaarde, die niet alleen te verklaren valt door de omstandigheid dat de taxatie tot stand kwam in een tijd, waarin Rembrandt algemeen niet hoog werd gewaardeerd, en evenmin door het feit dat De Moor niet bij uitstek een bewonderaar van Rembrandt zal zijn geweest. Kan het zijn dat de taxateur opdracht had een laag bedrag aan te houden?

Er zijn enkele documenten waarin wat meer licht wordt geworpen op Bartholomeus Vaillant, Elisabeth van Swanenburg, en hun kinderen en stiefkinderen.

De kersverse weduwe gaat bij akte van 5 september 1681, verleden voor notaris Den Oosterling¹⁴ voor de tijd van vier jaren een compagnie aan met haar stiefzoon Jean Vaillant, waarvan drierde deel door haar, en één vierde deel door hem wordt ingebracht. Elisabeth neemt daarbij op zich te zorgen voor zowel de stiefkinderen, als de eigen kinderen. Jean Vaillant evenwel moet zijn eigen kleding bekostigen. De negotie van Bartholomeus wordt blijkbaar voortgezet.

Op 7 juni 1691 machtigen Elisabeth van Swanenburg, Bartholomeus Vaillant en Philip Castel, als echtgenoot van Maria Vaillant, allen erfgenaam van Bartholomeus Vaillant (de Oude), hun schoonzoon en zwager en broer Jean Vaillant, om een boomgaard te verkopen, gelegen in de Heerlijkheid van Agesteyn (Hagestein?) onder Utrecht.¹⁵ Jean en Bartholomeus Vaillant testeren 27 oktober 1691 over een geldkwestie.¹⁶ Zij worden bij deze gelegenheid „commissionarissen” genoemd.

Op 18 februari 1694 verschijnt voor notaris Blocquau „Juffr. Elisabeth van Swaenenburgh, weduwe int laatste huwelijk van Saliger Bartolomees Vaillant, woonende binnen deser stede op d'Oude Cingel omtrent de Laekenhal” om haar testament te maken.¹⁷ Zij benoemt daarbij tot erfgenamen Christiaan en Bernard Vaillant, haar zoons uit haar tweede huwelijk, en Anna Bogaert, dochter uit haar eerste huwelijk.

Deze Christiaan Vaillant is de grootvader geweest van mr. Christiaan Everard Vaillant, van wie John Smith in 1825 „De Joodse Bruid” kocht. Was dit schilderij identiek aan datgene dat in 1681 met „De liefde een groot stuck” werd omschreven, en staan hier inderdaad Christiaans ouders op geportretteerd?

De voorafgaande bladzijden houden zeker niet meer dan een hypothese in, maar dan in elk geval een hypothese die zeker niet minder waarschijnlijk is dan de tot dusver gepubliceerde opvattingen.

AANTEKENINGEN

1. De aanleiding tot het schrijven van deze regels verschafte mij mevrouw Ruth Wolf, die ik hiervoor graag mijn dank betuig. Zonder het Leidse archief zouden zij echter niet gerealiseerd kunnen zijn: dat dit mogelijk was, dank ik aan de staf van de Gemeentelijke Archiefdienst en met name aan drs. B. N. Leverland, die mij zeer veel steun verschaftte.
2. Olieverf op doek, 121.4 × 166.5 cm; gemerkt: Rembrandt f 16..
3. B. Haak, Rembrandt, zijn leven, zijn werk, zijn tijd, Amsterdam z.j. 1968 p. 320: ca. 1665; cat. Rijksmuseum, Amsterdam, tentoonstelling „Rembrandt 1669-1969”, p. 104 v.v.: ca. 1667, alwaar beknopt de volledige literatuur is opgenomen.
4. Haak, p. 320.

5. J. E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam 1571-1795*, Haarlem 1905, 11, p. 1011.
6. Het echtpaar had een aantal kinderen, waarvan in 1682 Jan, Bartholomeus, Walrant en Maria nog in leven waren: zie onder.
7. Het is niet duidelijk of deze Willem van Swanenburg identiek is aan de in 1652 te Utrecht gevestigde schilder en graveur van die naam, die in 1667 bestuurder van het gilde was. Met het Leidse schildersgeslacht van Swanenburgh bestaat geen aanwijsbare familierelatie (vriendelijke mededeling van de heer R. E. O. Ekkart).
8. Olieverf op doek, 72 × 80 cm, gesigneerd en gedateerd 1654. Het bevond zich in 1959 in de Londense kunsthandel (foto RKD L 20821 = Dial 71F45).
9. Ruth en Noemi op de akker van Boaz; olieverf op paneel, 70 × 58 cm; cat. Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, 1938 nr. 775b als: omgeving Jan van Scorel; G. J. Hoogwerff, *De Noordnederlandse Schilderkunst IV*, Den Haag 1941, p. 299 afb. 139 als: toegeschreven aan Maerten van Heemskerck; cat. tent. Jan van Scorel, Utreuht, Centraal Museum, 1955 nr. 80 p. 76, afb. 92, als: Maerten van Heemskerck omstreeks 1525/30.
10. Haak, op. cit., p. 321.
11. Cat. tent. Rembrandt. 1969, v. 104.
12. Christiaan Meldert (of Melder, of Meller); geboren Utrecht 1615, overleden 26 november 1681 te Leiden. Sedert 5 mei 1668 hoogleraar Wiskunde. Gaf tevens colleges in militaire zaken. Waarschijnlijk is de tweede zoon Christiaan naar Melder vernoemd.
13. Not. arch. 1081 akte nr. 72.
14. Not. arch. 1081 akte nr. 121.
15. Not. arch. 1514 akte nr. 27 (notaris J. Blocauau).
16. Not. arch. 1514 akte nr. 66.
17. Not. arch. 1517 akte nr. 25. Het is mogelijk dat Elisabeth eerst veel later is komen te overlijden: in de week van 10-17 juli 1723 wordt op het Bolwerk ene Elisabeth Swanenburg begraven, en wel *pro deo*. Een inventaris of andere stukken heb ik niet kunnen terugvinden.

ILLUSTRATIES

- Afb. 20. Rembrandt, (Portret van) Bartholomeus Vaillant en Elisabeth van Swanenburg, ca. 1668.
Amsterdam, Rijksmuseum (Bruikleen van de stad Amsterdam).
(Foto Rijksmuseum)
- Afb. 21. Waillerant Vaillant.
Uit: A. Houbraken, *De Groote Schouburgh der Nederlantsche Konstschilders en Schilderessen*, 11 (1719) (spiegelbeeld).
(Foto Cor van Wanrooy, Leiden)
- Afb. 22. Mr. Christiaan Everhard Vaillant, Amsterdam, Rijksmuseum (Foto Rijksmuseum Amsterdam).